

Azərbaycan Respublikasının
Medianın İnkışafı Agentliyi

Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin,
milli adət-ənənələrinin,
elm və mədəniyyətinin təbliği

Aydın Mədətoğlu
Qasımlı
Filologiya üzrə
fəlsəfə doktoru

Azərbaycan və ümumən Türk dünyasının ədəbi, ixtimai-siyasi və fəlsəfi fikir tarixində müstəsna rol oyan Mirzə Məhəmməd Tağı oğlu Mirzə Fətəli Axundzadə 12 iyul (30 iyun) 1812-ci ildə Nuxa (indiki Şəki) şəhərində anadan olmuş, həm yəsində olduğu anasının əmisi Axund Ələskər onu mollaxanaya qoymuş, burada o, ərəb və fars dillərini mükəmməl öyrənmişdi.

1832-ci ildə Axund Hacı Ələskər, Mirzə Fətəlini Gəncəyə aparmış, burada o, məntiq və fiqh elmlərini, həmçinin dövrün tanınmış mütəfəkkiri, Azərbaycan Türkü Mirzə Şəfi Vazehdən xəttatlıq sənətini öyrənmişdi. Mirzə Şəfi Vazehlə tanışlığı onun gələcək həyatına mühüm təsir göstərmiş, onun bir mütəfəkkir kimi yetişməsində önəmli rol oynamışdı. Bir il sonra Nuxaya qayidian Mirzə Fətəli 1833-cü ildə burada yeni açılan "Rus Məktəbi"ndə təhsilini davam etdirmiş, oranı bitirdikdən sonra 1834-cü ildən ömrünün sonuna kimi Tiflisdə Rusyanın Qafqaz Baş Dəftərhanasında Şərq dilləri üzrə tərcüməçi kimi fəaliyyət göstərmiş və polkovnik rütbəsinə qədər yüksəlmışdı.

Mirzə Fətəli 1842-ci ildə anasının əmisi Hacı Axund Ələskərin qızı Tuba xanımla evlənmiş, bu evlilikdən 13 övlad dünyaya gələsə də onlardan yalnız ikisi – oğlu Rəşid bəy və qızı Nisə xanım sağ qalmışdı.

Mirzə Fətəli Axundzadə 10 mart (26 fevral) 1878-ci ildə Tiflisdə vəfat etmiş, orada da dəfn olunmuşdur.

Ana dili Türkçə ilə yanaşı ərəb, fars, rus və fransız dillərini mükəmməl bilən Mirzə Fətəli Axundzadə özüne qədərki dünya elm, mədəniyyət və fəlsəfə tarixini nəzərdən keçirmiş, onların arasındaki əlaqələri, oxşar və fərqli cəhətləri tədqiq edərək əsərlərində fəlsəfənin bu və ya digər məsələləri haqqında özünün orijinal fikirlərini irəli sürmüdü. Filosof qədim Şərq, Yunanistan və müsəlman Şərqiyyə aid dünyagörüşləri müqayisə edərək göstərmişdi ki, qədim Yunan filosofları qədim Misirilərden, Finikiyalılardan və Hindilərden, ərəbdilli filosoflar da öz növbəsində qədim Yunan filosofları Aristotel, Hippokrat, Qa-

Azərbaycan dramaturgiyasının banisi, materialist Türk filosofu

Mirzə Fətəli Axundovun fəlsəfi dünyagörüşü

Mirzə Fətəli Axundzadənin fəlsəfi ərsinin ontoloji aspekti materialist və ateist, qneseoloji aspekti isərasionalist təməyüllü idi. Filosofa görə, Kainat əsasən hissəciklərdən (atomlardan) ibarət maddi substansiya, əvvəli və sonu olmayan kamil, bütöv və vahid varlıqdır. Zaman və Məkan onun zəruri atributlarıdır. Maddi varlıq olan Kainat daim hərəkətdədir, qanuna uyğunluğa söykənir və bunların mövcudluğunda İlahi qüvvənin iştirakı yoxdur. Kainat həm yaradan, həm də yaradılmalıdır...

len, Platon və başqalarından yararlanmışdır.

Filosofun fəlsəfi fikirləri əsərən onun "Hindistan şahzadəsi Kamalüdövlənin İran şahzadəsi Cəmalüdövləye (farsca) üç məktub" və "Cəmalüdövlənin ona (Türkçə) cavabı" adlı fəlsəfi əsərində, həmçinin "Həkim-i-İngilis Yuma cavab", "Yek kəlmənin təqidi" məktubları, "Babilik əqidələri", "Mollayı Ruminin və onun təsnifinin babında" və s. əsərlərində öz əksini tapmışdır.

Elmi, maarifi tərəqqinin əsas amili hesab edən mütəfəkkir öz sosial-siyasi idealının həyata

keçirilməsində insan ağlına böyük önem vermiş və göstərmədir ki : Dünyanın əsası maddidir. Təbiətin müxtəlif predmet və prosesləri vahid və hər şeyi əhatə edən əbədi və sonsuz maddi substansianın təzahürü, öz – özünün səbəbidir. Onun mövcud olması üçün heç bir təbiətüstü metafizik varlığa ehtiyacı yoxdur.

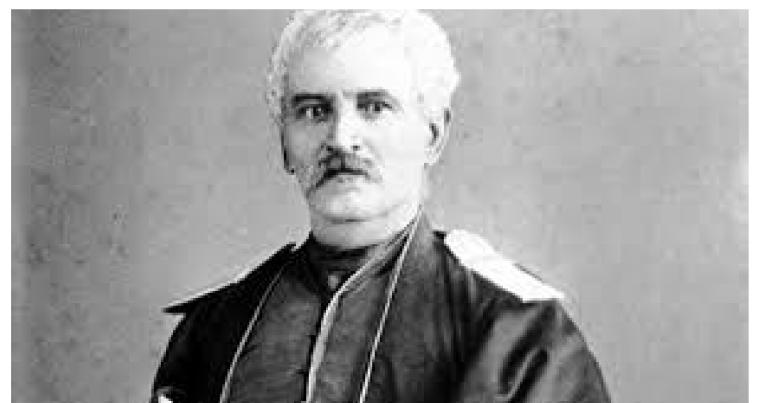
Filosof materialist dünyagörüşünü və substantiv fəlsəfi doktrinasını aşağıdakı kimi açıqlamışdır:

"Təbiətdə hər şeyin əsas səbəbi maddədir. Dünya maddidir və Kainat da maddədən yaranmışdır. Maddə orijinaldır və onun yaranması üçün başqa səbəbə ehtiyac olduğunu görmürəm."

beyinsiz təsəvvür etmək olmaz. Bunun və sonrakı həyatın ölüm-süzlüyünün dini doktrinasına isə qarşıyam" (Seçmələr bizimdir – A. M. Bax : Filosofskaya i sosioloqi-çeskaya misl narodov SSSR v XIX v. Kratkiy ocerk is-

təsilə dərkini təsdiq edirdi. Onun fəlsəfi dünyagörüşündə dialektika mexanistik baxışlarla birgə mövcuddur.

Kainatda qarşılıqlılaqə, asılılıq, səbəb və nəticə, hissə ilə tamın vəhdətini irəli sürən mü-

torii filosofii, Moskva 1971).

Hissi idrakin rolunu həllədici hesab edən filosof, idrak məsələsində materialist sensualizm mövqeyində olmuşdu. Materialist filosof, varlığın xüsusi qanuna uyğunluqlar əsasında inkişaf etdiyini irəli sürmüştər. Dünyanın Allah tərəfindən heçdən yaradılması fikrini qəbul etməmiş və göstərmədi ki, Varlıq təkdir, yaradan da, yaranan da odur, o, özü – özünün səbəbidir. Bu Kainat bir vahid, qadir və kamil vücuddur, Əvvəl də, Axır da Odur. Nə Ondan qabaq başlanğıc olmuş, nə də Ondan sonra son olacaq. Zaman onun tələblərindən, Məkan isə keyfiyyətlərindəndir.

Mirzə Fətəli Axundzadənin fəlsəfi ərsinin ontoloji aspekti materialist və ateist, qneseoloji aspekti isərasionalist təməyüllü idi. Filosofa görə, Kainat əsa-

təfəkkir, hərəkəti yerdeyismə və kəmiyyət dəyişikliyi kimi qəbul etmiş, zaman daxilində kəmiyyət dəyişikliklərini isə dairəvi hərəket daxilində baş verdiyini irəli sürmüştür. Filosof, yüksələn xətt üzrə inkişaf ideyasını qəbul etməmiş, fəlsəfi əsərlərində materializm və rasionalizmin şəhri və müdafiəsini idealizm, teologiya və aqnostisizm principlərinin təqridi ilə paralel şəkildə şərh etmişdir.

Filosof, Şərq və Azərbaycan fəlsəfəsinin Peripatetik, İraqlı və Panteist ənənələrinin dini – mistik cəhətlərini qəbul etməmiş, materialist prinsiplərini isə qəbul etmişdi.

Azadlığı İnsanın təbii haqqı, İnsanın inkişafının zəruri şərti hesab edən filosof göstərir ki, hər bir fərd öz fikirlərini azad şəkildə söyləmək, təbliğ etmək, azad şəkildə yaşamaq hüquq-

Mirzə Fətəli Axundzadənin fəlsəfi ərsinin ontoloji aspekti materialist və ateist, qneseoloji aspekti isərasionalist təməyüllü idi. Filosofa görə, Kainat əsasən hissəciklərdən (atomlardan) ibarət maddi substansiya, əvvəli və sonu olmayan kamil, bütöv və vahid varlıqdır. Zaman və Məkan onun zəruri attributlarıdır. Maddi varlıq olan Kainat daim hərəkətdədir, qanuna uyğunluğa söykənir və bunların mövcudluğunda İlahi qüvvənin iştirakı yoxdur. Kainat həm yaradan, həm də yaradılmalıdır...

na malikdir. Mütəfəkkir İnsanın azadlığı problemiini İnsan hüquqlarının tam təmin edilməsi ilə əlaqələndirmiş və İnsan haqq və hüquqlarını təpədəyən quruluşların məhv edilməsini qəti şəkildə irəli sürmüştü. O, azadlığın İnsanın əzəlli məxsusluğunu qəbul etmiş, azadlıklılığı təbliğ etmiş, bəşəriyyətə azadlılıq filosoflarının və alimlərin bəxş edəcəyinə inanmışdı.

(davamı gələn sayımızda)

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkışafı Agentliyinin maliyyə dəstəyi ilə çap olunur